

proconnesiene (importuri sau imitații), în timp ce 3 sînt atice (2 importuri și o imitație). A. Giulliano în lucrarea sa asupra sarcofagelor atice⁶ arată că în Macedonia sînt 31 de exemplare importate din Atica, alături de altele proconnesiene. Produsele locale imită pe cele proconnesiene, fapt ce trebuie reținut. Înaintînd către nord, în Tracia, A. Giulliano a numărat doar două sarcofage atice. La fel în Moesia Inferior. Dacă prezența atelierelor atice este încă fermă în Macedonia, în regiuni-

nile mai nordice ea scade vădit, în așa fel încît Odessosul reprezintă o zonă limitrofă, dincolo de care mărfurile artizanilor atenieni nu mai pătrund. Scythia Minor este integral o piață de desfacere a carierelor proconnesiene, începînd cu secolul al II-lea e.n. Nu sîntem aci în fața unei simple probleme de trafic comercial, ci avem a face cu un fenomen de receptivitate a mediului local la anumite forme artistice și integrarea lui în consecință, într-o anumită zonă culturală.

⁶ *Il commercio dei sarcofagi attici*, Roma, 1962.

Maria Alexandrescu-Vînu

CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM, I, *Fontes*, Ljubljana, 1971, 100 p + 20 pl + 8 hărți.

Cartea cu titlul de mai sus apărută în colecția „Katalogi in monografije” sub auspiciile Muzeului Național din Ljubljana (Slovenia, R.S.F. Iugoslavia) se înscrie în seria mai mare de publicații intitulată „Limes v Jugoslaviji” sub direcția lui J. Kastelic și M. Suić, constituind al doilea număr al acestei publicații. Editarea acestui prim volum (*Fontes*) despre sistemul roman de fortificații din Alpii Iulii s-a făcut sub conducerea lui J. Šašel și P. Petru cu colaborarea cercetătorilor F. Leben, R. Matejčić și M. Urleb.

Lucrarea cercetătorilor sloveni apare firească și așteptată, dacă ne gîndim la atenția deosebită de care se bucură studiul sistemului de apărare al imperiului, atît la frontiere cit și în zonele din interior.

Așa cum o prezintă titlul, cartea, într-un format impozant, constituie primul volum al unei monografii ce urmează să fie exhaustivă în legătură cu zona de apărare romană de pe culmile munților Alpii Iulii, sector care apăra peninsula italică dinspre NE. O prefață succintă și sintetică (semnată de J. Šašel, p. 7—10) arată obiectivele generale ale autorilor în ce privește sistemul de studiere al zonei de apărare numită *claustra*, scopul primului volum fiind acela de a pune la îndemîna cercetării toate informațiile pe care această primă etapă le poate da. Cel de

al doilea volum urmează să cuprindă rezultatele cercetărilor arheologice, constînd din săpături și sondaje la obiectivele pe care prima parte le-a depistat fie din izvoare, fie prin cercetările de suprafață. Tot în prefață se face o scurtă prezentare geografică a zonei și o descriere istorică (poate puțin prea condensată) mai ales în legătură cu evenimentele petrecute, evoluția fortificării și o prezentare a elementelor care formează *claustra*.

Cartea este bilingvă; textul în limba slovenă este paralel cu o traducere integrală în limba engleză, ceea ce o face accesibilă unui mare număr de cercetători.

Alcătuirea cărții este destul de simplă și tocmai prin această simplitate în prezentare câștigă mult în valoare. Așa cum reiese din sumar cartea are cinci părți, inegale ca întindere, spațiul cel mai mare fiind acordat, cum era și firesc, descrierilor și încadrării pe teren a obiectivelor arheologice, elemente active ale apărării. După prefață urmează o listă de autori, aranjată alfabetic, cu lucrări referitoare la această zonă de apărare a Italiei (p. 11—15 semnată de J. Šašel). Urmează apoi izvoarele narative și datele epigrafice antice, ordonate cronologic, la care se adaugă un document din secolul al XIII-lea. În partea de început a acestui capitol, redactat de același J. Šašel, se discută pe scurt sensul no-

țiunii de *claustra* și raporturile ei cu noțiunea de *limes*, subliniindu-se faptul că, în timp ce *limes*-ul reprezintă o frontieră de stat apărată, *claustra* este numai o zonă de apărare regională. Lista izvoarelor cuprinde 36 de autori cu 52 de menționări ale zonei de apărare din Alpii Iulii. Fiecăruia dintre autori i se face o scurtă prezentare biografică.

Partea a III-a este un scurt istoric al cercetărilor (p. 50—51 redactat de J. Šašel). Ea ne face de fapt să vedem sarcina imensă pe care și-a asumat-o acest mic colectiv: a cerceta exhaustiv un sector de apărare al imperiului, dintre cele mai puțin cercetate și cunoscute.

Partea a IV-a, p. 53—100, este cea mai consistentă, cuprinzând prezentarea geografică și istorică a zonei și, în primul rând, rezultatele observațiilor de suprafață la fiecare dintre cele 33 de sectoare, cu castele, turnuri, obstacole artificiale și alte fortificații, în care autorii au împărțit zona de apărare pentru o mai sistematică cercetare. Elementele sistemului de apărare sunt prezentate pornind de la S spre NV. Descrierile obiectivelor sunt detaliate și precise.

Din acestea J. Šašel a redactat 19 părți (IV—VI, XI—XII, XV—XVI, XVIII—XXIV, XXVII—XXX, XXXIII), P. Petru a redactat nouă părți (VII—X, XVII, XXVII, XIII—XIV, XXXII), R. Matejčić trei (I—III), M. Urleb două (XXVI, XXXI), iar F. Leben una singură (XXV). Un număr de 14 schițe-desen, 14 planșe și câteva fotografii aeriene foarte elocvente, opt hărți ilustrează descrierile, rod al unor minuțioase cercetări.

Inițiator al acestui nou sistem de cercetare și în același timp cel mai vechi și mai consecvent explorator al zonei de apărare din Alpii Iulii, J. Šašel și-a început activitatea în legătură cu studiul sistemului defensiv din *claustra* Alpium Iuliarum cu mulți ani în urmă, stringând în jurul său un grup de cercetători de la diferite institute, atrăgându-și în același timp sprijinul institutelor naționale sau federale în a căror competență intra studiul unor asemenea probleme. În aceeași măsură J. Šašel a colaborat strâns cu institute de cercetare și cercetători din țările înveci-

nate care cuprind părți din *claustra*: Austria și Italia.

Așa cum arată limpede numeroasele izvoare, această zonă de apărare care avea menirea de a proteja Italia însăși câștigă o deosebită importanță spre sfârșitul secolului al IV-lea când năvălirile încep să amenințe chiar inima imperiului. Fortificarea zonei are loc în nemijlocită legătură cu evoluția *limes*-ului roman pe Dunărea de mijloc, în special în zona provinciilor Pannonia II și Moesia I, *limes* care este tot mai des străpuns în a doua jumătate a secolului al IV-lea, prăbușindu-se temporar la sfârșitul acestui secol sau la începutul celui următor.

Un rol important joacă zona claustrilor și în timpul războaielor pentru tron din interiorul imperiului.

Poate că autorii exploatarea în mai mare măsură datele oferite de izvoare ar fi trebuit să încerce a data cu mai multă precizie începutul fortificării acestei zone. Cum existența sistemului defensiv reprezentat de *claustra* este relativ limitat în timp, datarea lui precisă ar putea servi ca element de reper pentru cea a altor zone fortificate mai puțin cunoscute și în legătură cu care izvoarele sunt mai sărace. De altfel din desfășurarea evenimentelor de la Dunărea de mijloc după părăsirea provinciei Dacia se poate deduce cit de mare a fost rolul militar al acestei provincii în protejarea provinciilor dunărene și chiar a Italiei: odată cu pierderea Daciei carpatice pericolul barbar începe să amenințe imperiul chiar în inima lui, în Italia. Se pare deci că există o legătură între pierderea Daciei și apariția sistemului de *claustra* din Alpii Iulii.

Ceea ce impresionează la această carte și oferă un model pentru lucrările de cercetare a *limes*-ului peste tot, este prezentarea grafică, cu totul modernă. După ce înfățișează schematic pe contra-pagină întregul sistem de apărare din *claustra* pe o hartă cu formele de relief, cu cele 33 de sectoare, aproape toate aceste sectoare (excepție fac 12) sunt reprezentate detaliat pe cele 14 ilustrații în text, cele 14 planșe și pe opt hărți mari, unele fiind însoțite de fotografii aeriene. Modul de a prezenta sistemul defensiv văzut de sus și dublat apoi de o secțiune pe verticală, care

redă deci raportul real de nivel între diferitele puncte ale lucrărilor de apărare, prezintă o inovație în materie.

Tocmai această parte, ilustrația, suferă însă de un neajuns sau mai degrabă de o inadvertență ce poate fi remediată la volumul al II-lea. E straniu că autorii au omis să prezinte sistemul general de apărare al Italiei în secolul al IV-lea, în care pasurile Alpilor nordici și vestici au jucat un rol similar cu trecătorile din Alpii Iulii. De asemenea credem că prezentarea sistemului de apărare din Alpii Iulii ar fi câștigat în precizie și elocvență dacă pe o hartă ar fi fost trasate și drumurile care legau Italia de Illyricum; în ultimă analiză aceste *claustra* au ca rațiune de existență controlul căilor de comunicație pe uscat dintre Italia și provinciile de pe Dunărea de mijloc.

În ciuda acestor mici scăpări, elaborarea unei asemenea lucrări detaliate și pe

etape de documentare exhaustivă reprezintă un îndreptar pentru cercetările pe limes în general și în același timp un exemplu pentru munca oricărui colectiv de cercetare: deși este redactată de mai mulți autori ea păstrează un caracter unitar și omogen. Lucrarea abordează un subiect de interes și pentru istoria și arheologia veche a României, mai ales pentru istoria militară a Daciei romane, prin faptul că prezintă pentru prima dată monografic o zonă de apărare — *claustra Alpium Iuliarum* — puțin cunoscută, în ciuda semnalărilor și discuțiilor.

Cartea este în același timp, dacă ne gândim la septembrie 1972 când va avea loc la Mamaia Congresul limesului, un îndemn pentru toți cei care se ocupă de limes. Prețios instrument de informare și de lucru, ea cere în mod imperios apariția volumului II pe care îl așteptăm cu mult interes.

Nicolae Gudea

NICOLAE GUDEA — IOAN POP, *Castrul roman de la Rîșnov—Cumidava. Contribuții la cercetarea limes-ului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1972, 66 p., 60 figuri + LX planșe în afara textului.

Această lucrare, care va apare și în versiune germană (*Das Römerlager von Rîșnov-Cumidava. Beiträge zu den Limesuntersuchungen des römischen Dazien*), a fost tipărită prin grija Muzeului Județean Brașov și este rezultatul colaborării între această instituție, reprezentată de Ioan Pop, șef de secție și Institutul de istorie și arheologie din Cluj, reprezentat prin primul dintre semnatarii volumului — un bun cunoscător al problemelor limesului dacic, autor al unor săpături în castele de la Bologna, Buciumi, Pojejena și al unor interesante cercetări privind organizarea limesului în nord-vestul Transilvaniei¹.

Castrul de la Rîșnov, reperat încă din secolul trecut și furnizând în timp mult material arheologic, a fost abia în 1939 obiectul unor cercetări arheologice — efectuate de

regretatul M. Macrea —, care, deși limitate la o singură campanie, au oferit o sumă de repere importante fie de ordin topografic, fie de ordin istoric — în primul rând descoperirea unei inscripții atestând prezența în castru pe vremea lui Severus Alexander a unei *cohors* — de recrutare locală — *VI nova Cumidavensium Alexandriana*.

Inițierea, în 1969, a unor cercetări sistematice care vizează explorarea completă a castrului constituie o inițiativă importantă nu numai pentru istoria unei zone de margine a provinciei — pînă acum rar cercetată și mai puțin cunoscută — dar și pentru salvarea monumentului însuși, destul de grav afectat de lucrări agricole, răscoliri moderne și exploatarea pietrei din ziduri. Rezultatele primelor două campanii — din 1969 și din 1970 — oferă materia acestui raport, care e preliminar doar în privința concluziilor, condiționate de încheierea cercetărilor, căci altfel materialul

¹ *Limesul roman în zona castrului de la Bologna*, ActaMN, 8, 1971, p. 507—530.